

Kik azok a disszidensek?

Grigorenko ukrán származású, régi párttag, tábornok a második világháborúban, utána a moszkvai katonai akadémia tanára, s az egyik első szovjet katonai kibernetikus szakember. 1963-ban ellenzéki mozgalom szervezéséért letartóztatják, lefokozzák, kizárják a pártból és bezárják a leningrádi börtön-ideggyógyintézetbe. 65-ben szabadul, a nyílt ellenállás harcosa lesz. A krími tatárok jogaiért száll síkra — hogy visszatérhessenek hazájukba, ahonnan Sztálin alatt deportálták őket — s ezért 69-ben újra letartóztatják. Öt évet tölt a csernyakovszki ideggyógyintézetben. Szabadulása után alapító tagja a moszkvai és ukrajnai Helsinki-csoportnak. Beteg; 77 decemberében kiengedik az Egyesült Államokba, hogy megoperáltassa magát. 78 februárjában megfosztják szovjet állampolgárságától.

Az itt közölt szöveg részlet «Mindennapi életünk» című könyvéből; megjelent New Yorkban, 1977-ben.

Az ember soha nincs igazán egyedül; mindenkinek megvan a közeli baráti köre, amely lassanként kibővül mindazokkal, aki hasonló véleményen vannak: amikor két ember barátságot köt, nem pusztán egy személlyel növekszik a baráti körük, hanem az egész csoporttal, amely a másikat körülveszi. Az így összekötődött emberek kezdik biztosabban és nyugodtabban érezni magukat, gon-

dolataikat több határozottsággal fejezik ki, s több szilárdsággal védik meg. Egy év sem telt el az ideggyógyintézetből való szabadulásom után, s már nem éreztem magam kirekesztettnek. Tudtam, hogy léteznek emberek, akik támogatnak a nehéz percekben, segítenek a bajban. Minden újabb ismeretség mélyítette azt az érzést, hogy mindenütt vannak emberek, akik képesek megérteni és támogatni egymást.

Ezt a legerősebben a szamizdatban érzi át az ember. Már ez önmagában hallatlan gyönyörűség: olyan embereknek az írásait olvasni, akiket személyesen nem ismerünk, lemásolni és továbbadni azt, amit a legtöbbre becsülünk. Ráadásul könnyen lehet találkozni is azokkal a szerzőkkel, akiknek a műve tetszett, mert gyakran föl van tüntetve a név mellett a lakcím is. A szamizdat, a kollektív alkotás e remekműve, mindig bámulat tárgya volt és marad számomra. Miféle törvények igazgatják ezeknek a műveknek a sorsát? Miért, hogy egyesek hihetetlen gyorsasággal terjednek, eljutnak az ország minden tájára, más művek pedig elhalnak, mielőtt bármiféle pályát is befutottak volna? Ez a halál többnyire végleges, a szerző minden igyekezete ellenére, viszont az is megtörténik, hogy egy-egy ilyen mű egy idő múlva föltámad, s hosszú és sikeres karriert fut be.

A szamizdatnak köszönhetem baráti kapcsolataim kibővülését. 1967-ben írtam egy levelet « Az SZKP történetének kérdései » című folyóirat szerkesztőségének, amelyben megtámadtam az általuk közölt kritikát A.M. Nyekrics « 1941 június 22 » című könyvéről. Kimutattam, hogy ez a könyv, amely a háború kezdetét próbálja tisztázni, becsületes és az igazságnak megfelelő. Sőt, Nyekrics mondanóját kiegészítettem a saját, sokkal élesebb észrevételeimmel a nagy nemzeti honvédő háború kezdetére vonatkozóan. Azt hittem (micsoda naivitás), hogy sikerül megjelentetnem ezt a cikket. Ugyanakkor tudtam, hogy ha a cikkem átcsúszna a szamizdatba, ez pompás ürügyet nyújtana a lapnak a közlés visszautasítására. Hogy ezt elkerüljem, egyetlen barátomnak sem mutattam meg az írást. Eltelt egy hónap. A szerkesztő állandóan talált valamilyen ürügyet, hogy későbbre halassa a döntést:

mikor fogja leközölni a cikket. Kezdtém megérteni, hogy semmiféle esélyem sincs a publikálásra, de azért valahol még élt bennem egy csöpp remény. Szükségem volt tehát valakinek a véleményére a megjelenés esélyeit illetően. Erre a bizalmas szerepre Sz. P. Piszarev barátomat választottam, éppen mert tudtam, hogy nem ért egyet a szamizdattal.

Rábíztam tehát Szergej Petrovicsra a kéziratot két napra, s erősen hangsúlyoztam, hogy csak egyedül ő olvashatja el, oda ne adja senkinek, nehogy átcsússzon a szamizdatba. Két nap múltán Piszarev visszaadta a kéziratot, hosszasan dicsérte, majd hozzátette: « És nem csak én gondolom így; odaadtam egy közigazdásznak elolvasni. Azt mondta, hogy néhány oldal után úgy döntött, ez a dokumentum többet érdemel, mint egyszeri olvasást, s szeretne belőle egy példányt megőrizni. Le is gépelte az egészet tíz példányban, s adott nekem egyet belőle. » Elképedtem. « De Szergej Petrovics, mit kértem én magától? » Piszarev gondterhelten mentegetőzött. « Ó, Pjotr Grigorjevics, tökéletesen elfelejtettem. De ne nyugtalanodjék, nyomban indulok, összeszedem az összes példányt. » Néhány nap múlva telefonált, hogy ezt meg is tette. De két vagy három nappal telefonja után fölhívott Arzamasz nyugdíjazott ezredes. Miután összefoglalta cikkem tartalmát, megkérdezte, nem én vagyok-e a szerzője. Azóta a cikk bejárta a maga útját, a szamizdat révén elterjedt az egész országban, átkerült a « tamizdatba » (oroszl nyelvű külföldi kiadások), s lefordították több európai nyelvre. A németek találtak is neki egy jó címet: « Tarkónlövés ».

Ezután kapcsolataim köre villámgyorsan kibővült. Különböző csoportok kértek ismételtén, hogy beszéljek nekik a háború egyes eseményeiről. Négyyszer mentem el az egyetemre, szervezett hallgatóság előtt beszélni, ahol teljes csoportok jelentek meg, a pártsejt szervezőivel és a tanulmányi titkárokkal együtt. Különösképpen értékeltem azt a tényt, hogy mindenki értette az efféle összejövetelek tiltott jellegét, de mindannyian úgy tettünk, mint ha valamilyen szabályos dologról lenne szó. A magam részéről arra törekedtem, hogy ne hozzam bajba hallgatói-

mat. Tudva, hogy követnek, az előadásokra menet nagyon korán indultam el otthonról, s egészen bonyolult manővereket hajtottam végre, hogy lerázzam a követőket. De minden óvatosság ellenére eljutott a hatóságok fülébe a tábornok engedély nélküli előadásainak híre, s le kellett állnunk. Viszont egyre jobban szaporodtak a magánlakásokban tartott összejövetelek. Egy ilyen alkalommal ismerkedtem meg Pavel Litvinovval, aki a továbbiakban összehozott Larissza Bogorazzal, Natalja Gorbanevszkajával, Ludmilla Alekszejevával, Pjotr Jakirral, Ilja Gabajjal, Viktor Kraszinnal és másokkal.

Mindegyik kapcsolatom más- és másféleképpen kezdődött.

Ivan Jakimovics Lettországból jött a feleségével, csakis azért, hogy ellenőrizze: vajon az olyan személyek, mint Pavel Litvinov, Pjotr Jakir és Pjotr Grigorenko, valóban hús-vér emberek-e, vagy netán a burzsoá propaganda képzeletének gyümölcsei. Iván és Irina kapcsolata velem (akárcsak Pavel Litvinovval), meleg barátsággá fejlődött.

Genrik Ovanesszovics Altunjan azért jött Moszkvába — idézem a bizottság határozatát, amely a későbbiekben kizárta a pártból —, « hogy kapcsolatot teremtsen, 13 harkovi rágalmazó felbujtására, Pjotr Jakirral, a Jakir-hadsereg parancsnokának fiával és Grigorenko ex-tábornokkal ». A feleségem meg én közeli jó barátságba kerültünk Genrikkel, Vladiszlav Nedoborával, Szofja Karaszikkal és más harkovi « rágalmazókkal ».

Tatjana Hodorovics tíz nappal a második letartóztatásom előtt keresett föl (1969 május 1. előestéjén). Azt mondta: « Négy gyerekem van, de nem tudok tovább hallgatni. Mondja meg nekem, mit tehetek. » Azt válaszoltam: « Tatjana Szergejevna, nincs nekünk afféle szervezetünk, amely új tagokat vesz föl és kiosztja a feladatokat. Ugyanolyanok vagyunk, mint maga: emberek, akik nem hallgathatnak tovább. És nem hallgatunk. Csak tartsa velünk a kapcsolatot, és ha valami mondanivalója van, mondja el, bármiféle engedélykérés nélkül. Viszont, ha volna egy kis ideje mostanában, kérnénk magától valamit. Lettországból letartóztatták Iván Jakimovicsot. Felesége, a három gyerek, meg beteg édesanyja jövedelem

nélkül maradtak. Összegyűjtöttünk egy kis pénzt; arra kérném magát, vigye el ezt az összeget Irinának. Itt a címe. Beszélgessen el vele, tartsa benne kicsit a lelket. És igyekezzék megtudni tőle, miképpen tervezi a család jövőjét, s hogyan tudnánk rajtuk segíteni. Majd ha visszajön, meséljen el nekünk mindent, s együtt kitaláljuk, mit tehetünk. »

Tatjana Szergejevna, az ünnepnapokat kihasználva, mindjárt el is utazott, s akkor még nem tudtuk, hogy öt évig nem fogunk találkozni. Május 4-én jött vissza; én 2-án elutaztam Taskentbe, ahol 7-én letartóztattak.

Tatjana Szergejevna, aki energikus, határozott és okos asszony, nem kérdezte többé, mi a feladata. Munkához látott, a saját feje szerint, s nemsokára a legismertebb disszidensek között találta magát. A kórházból való kijövelelem után nagyon megörültem neki. Kapcsolatunk melegé és barátiává vált.

Megint csak más módon érkezett családomba két tudós, Grigorij Podjapolszkij fizikus és felesége, Marja Petrenko geológus. Úgy léptek be az életünkbe, hogy szinte észre se vettük; mintha mindig is jelen lettek volna. Lehetetlen volt nem bámulattal nézni erre a párra, nem csodálni egymás iránti szeretetüket, emberségüket. Nem volt könnyű életük. Grisa béna nagynénjét, Mása beteg édesanyját, meg annak nővérét gondozták. Mindannyian együtt laktak, a jóindulat és a megértés békessége uralkodott házukban, a lelkem megnyugodott náluk. A család három egészséges tagja — Grisa, Mása és lányuk, Nadja — foglalkozott a többiekkel, kölcsönösen segítettek és helyettesítették egymást. Ezenfelül Grisa verseket költött, írta az emlékiratait, és, ami a legfontosabb volt számára, részt vett Szaharov oldalán az emberi jogok védelmének munkájában, segítette a börtönben lévőket és családtagjaikat. Mása mindig mellette állt, segítségre készen.

Grisa ma nincs többé. Nagynénje, aki olyan jól tartotta magát, szintén meghalt. Ki tudja, talán a bánat, hogy nem láthatja többé unokaöccsét, siettette halálát. Csakhogy ezt nem mondhatta el, a nyelve már nem engedelmesskedett. Baj és szomorúság szakadt a családra. Hogyan is lehetne nem elszomorodni, amikor egy olyan ember,

mint Grisa, halott? Az én családomat is, amely ezeket a nehéz esztendőket abban a biztonságban élte meg, hogy mindig maga mellett tudhatja Grisát, Mását, a lányukat s öreg, beteg rokonaikat, mélységesen elszomorította ez a haláleset. Legyenek ezek a sorok, mint egy gyászbeszéd, a végső búcsú szavai Grisától — G. Sz. Podjapolszkijtől.

Talán meg vagy lepődve, kedves olvasó? Belefogtam, hogy elmondjam neked, kik azok a disszidensek, és íme: a barátaimról mesélek. De ne csodálkozz. Én magam sem tudom, kik azok a disszidensek. Szokás valahogyan elnevezni azokat az embereket, akiket azonos ügy köt össze. Ezért találták ki ránk ezt a nevet. Hívhatnánk mi önmagunkat másképpen, de éppenséggel ez az, ami lehetetlen. Mert nem vagyunk szervezet, s holmi névadás ellenkeznek a természetünkkel. Egészen egyszerűen csak olyan emberek vagyunk, akik nem fogadják el, hogy lehetséges mást írni és mást mondani. Meg vagyunk győződve arról, hogy ha már létezik az alkotmány, akkor jogunk van arra, hogy szellemében cselekedjünk, külön fölhatalmazás nélkül. És ha egy ország nemzetközi szerződéseket ír alá, belső törvényei meg kell hogy feleljenek ezeknek a meg egyezéseknek. Meggyőződésünk, hogy a hazugság és a hipokrizis elfogadhatatlan egy ország kül- és belpolitikájában, s hogy tilos bűnözőnek tekinteni valakit, aki nem követett el bűncselekményt.

S a legfontosabb: meg vagyunk győződve arról, hogy minden ember szabadon alakíthatja ki véleményét, s teljes joga terjeszteni nézeteit, amint hogy megismerni is a másokét; azaz általánosságban: az ember szabad joga információt cserélni.

A szellem függetlensége, tolerancia mások véleménye iránt: ez az, ami összeköti ezeket az embereket, akik a barátaim, s akiket disszidenseknek hívnak. Azok az emberek, akik szívesen töltik együtt szabadidejüket, találkoznak és csoportokat vagy társaságokat alkotnak — hívjátok úgy őket, ahogy jónak látjátok. Így születnek a baráti kapcsolatok, sőt, nem ritkán a családiak is. S lassanként az emberek megszabadulnak attól az érzéstől, hogy sebezhetők és tehetetlenek az állam bürokratikus gépezete előtt. Az ilyen csoportok találkoznak más ha-

sonló csoportokkal, s egymásba fonódnak, akár az ADN molekulák láncá. Azután egyre növekednek, behálózzák az egész várost, más városokat is, be az egész országot. Így fognak össze bennünket a baráti kapcsolatok olyan emberekkel is, akik Távol-Keleten vagy Kolimában laknak.

1969-es letartóztatásom előtt szoros kapcsolatot tartottam Anatolij Jakobsonnal, Szergej Kovalevvel, Pjotr Jakirral, Pavel Litvinovval, Larissza Bogorazzal, Juliusz Teleszinnel s még másokkal, akiket fölösleges lenne itt megneveznem. De ismeretségi köröm — mindazok, akikkel, ha csak időnként is, de kapcsolatban álltam — jóval tágasabb volt. S akadtak mások is, ezen a körön kívül, akiket nem ismertem, de akik ismertek engem. Végül voltak olyanok, akikhez kizárólag a szamizdat és az « Aktuális események krónikája » révén kapcsolódtam. Ez utóbbi igazán zseniális telitalálat, névtelen kezdeményezés eredménye. Föl sem vetem a kérdést, ki indította útjára az ötletet. Ma még Viktor Kraszín is magának tulajdonítja a Krónika apaságát. Ha fölidézzük, mennyi beszélgetés folyt egy efféle kiadvány szükségességéről, számos « apát » lehetne találni. Az én körömben, s ez volt a Kraszíné is, nem egyszer fölmerült a kérdés. De az első számot Natalja Gorbanevszkaja valósította meg, ő egyedül. S ő folytatta a munkát, legalábbis letartóztatásomig, és, jólétesült emberek szerint, egészen a 9. számig. Így hát ő volt a lelke. De, anélkül, hogy a részletekbe belevesznénk, nyugodtan állíthatjuk, hogy egy névtelenek által létrehozott, örökéletű kiadványról van szó. S hogy ezek a névtelenek: valódi hősök. Őket keresi a KGB a legmakacsabbul. És amikor megtalálja őket, vagy azt hiszi, hogy megtalálta, különösen kegyetlenül bánik el velük. Szergej Kovalevet azért ítélték el, mert a Krónika szerzőjének tartották. A Krónika olvasóinak és levelezőinek köre különlegesen széles. Nem pusztán az ismert disszidensekből áll, akik Szaharov, Orlov és Turcsin körül csoportosulnak. S ezért van, hogy a megüresedett helyek olyan hamar betelnek. Orlov, Ginzburg, Rügyenko és Tikhij letartóztatásának híre még alig terjedt el, máris egy csomó önkéntes jelentkezett, hogy beálljon a helyükre.

A szovjet sajtó úgy beszél a disszidensekről, mint

olyan egyének szálnalmas kis csoportjáról, akik csak önmagukat képviselik. De éppen ebben van a disszidencia ereje. Mert ezeknek az embereknek egyáltalán nem áll szándékukban bárki mást képviselni, mint önmagukat. Ha csoportosulnak, azért teszik, hogy megvédjék saját jogaikat: egyénnek lenni; s tovább védik ezt a táborokban és börtönökben. Sokkal többen vannak, mint ahogy az újságírók állítják. Utolsó letartóztatásomig eléggé peszsimista voltam, ami a létszámunkat illeti, és mialatt bezárva tartottak a speciális ideggyógyintézetben, úgy számoltam, hogy az utóbbi évek letartóztatásaival, az emigrációkkal és a sok ismert disszidensnek az országból való kizárásával az emberi jogokat védelmező mozgalmunk nem áll valami jól. Elképzelték hát meglepetésemet, amikor, öt évvel később, erősebbnek és határozottabbnak találtam, mint valaha, sőt, azt mondhatnám: megtisztult és még egészségesebbé vált.

Mozgalmunk olyan férfiaktól és nőktől áll, akik nem akarnak elszemélytelenedni és védtelenül maradni a kegyetlen bürokratikus államgépezet előtt. Ezért a legfőbb feladat a jogok védelme. Mindaddig, amíg az egyén védelmét igazságos, legalitáson alapuló rend nem biztosítja, a mozgalom szétrombolhatatlan marad. Egyedül egy sztálini típusú terror (1937) járhatna a végére, de a szovjet bürokratikus apparátus túlságosan előregedett ahhoz, hogy erre képes legyen. Meg azután félnének is, annál is inkább, mert egy igazán vad terror válogatás nélkül mindenkire lecsapna: megtörténhetne, hogy a politbüro tagjainak a feje, sőt magáé a főtitkáré is lehullik a nagy tisztogatásban. (...)

A Pravda azt állítja, hogy a burzsoá propaganda a disszidensekről szólva « egy bizonyos belső ellenállás látszatát kelti ». Hát nem! nem ellenállásról van szó, hanem hatalmas és egyre növekvő népi haragról. Igaz, hogy a mozgalom nem szervezett, s ezért ereje inkább erkölcsi, mint fizikai. De még így is kétséges, hogy a kormány olyan eljárásokhoz folyamodna-e, amilyent Novocserkaszkban kísérelt meg 1962. július 2-án.* Ha újra munkás-

---

* A nyomor ellen föllázadt lakosság véres mészárlása.

lázadás törne ki, a kormány kénytelen lenne szavakkal, és nem fegyverekkel tisztázni az ügyet. A hatóságok tudják ezt és haragszanak is érte. Nincs olyan szitok, amit az újságok ne használnának a disszidensek ellen. De így beszélnek-e a « renegátokkal », « egy jelentéktelen csoporttal », « amely nem jelent semmiféle veszélyt »? (...) A sajtóban terjesztett rágalmaknak nagyon is pontos céljuk van: félrevezetni a szovjet közvéleményt, meggyőzni a rosszul informált dolgozókat, hogy távirányított elleneséges erők garázdálkodnak az országban. A közönséges állampolgárok soha nem tudják meg az igazságot a disszidens-perekről. A mozgalom résztvevői nem hágták soha át a törvényeket. Különben többnyire nincsenek is akciók, kivéve, ha valakit ok nélkül elítélnék. Ebben az esetben a barátok a per helyszínére mennek, s ott várakoznak szomorúan a per végéig. A tárgyalóterembe nem léphetnek be, sőt, bármilyen ürügy jó a hatóságoknak, hogy rájuk támadjanak, bevigyék őket a kapitányságra, s elítélik 15 nap börtönre « huligánságért ». S ha a későbbiekben a disszidensek megjelentetnek egy igaz jegyzőkönyvet a perről, a hatóságok azt is bűncselekménynek tekintik...

Szemem előtt arcok úsznak el — emberek arca, akik szívemnek kedvesek. Egyesek nincsenek többé, mások messze kerültek, s megint mások ma is ugyanazon a nehéz úton haladnak, amelyen elkötelezték magukat. S közöttük a hozzám legközelebb állók, akik nélkül nem lennék az, aki vagyok: Zinaida Mihajlovna Grigorenko (született Jegorova) és fiunk, Andrej. Zinajda Mihajlovna volt az, aki elsőnek ingatta meg sztálini világszemléletemet. A 30-as években elveszítette bátyját: agyonlőtték Távól-Keleten; férjét, a Vörös Intézet professzorát a kiképzés alatt ölték meg; nővére táborban halt meg, apósát Sztálin hóhérai végezték ki. Ő maga is megismerte a vizsgálati fogságot azokban az években. Mindez nem volt hiábavaló tapasztalat. Nem tartozott azok közé, akik véletlenül megúszva a poklot, azt állítják, hogy az ártatlanságot kiengedik. S nem lévén a magamfajta szenvedélyes alkat, tudott általánosítani, s a valóság tényeiből levonta a következtetéseket. Nagyon óvatosan, sok tapintattal, kezdte nekem is fölnyitni a szemem.

Ugyanakkor örködött azon, hogy megmaradjon kapcsolat az egyszerű emberekkel. Régi bolsevik lánya, munkás-környezetből jött, mindig kereste az egyszerű, de gondolkodó emberek barátságát. Természetesen az ő barátai az én barátaim is lettek. Többen közülük még azokban a rémületes években is meg tudták őrizni tisztánlátásukat. Lassan-lassan én is megtanultam realizmusukat.

A katonaság elég különös környezet, s a hatalom mindent megtesz, hogy még jobban izolálja. Ha a feleségem révén nem nyílt volna rálátásom a világra, soha nem lettem volna képes a környezetemtől eltérő véleményt alkotni... (...)

Akik rendszeresen hallgatják az orosz nyelvű idegen rádióadásokat, megszoktak néhány közismert nevet. Szerettem volna itt megmutatni, hogy végtelenül nagyobb azoknak az embereknek a száma, akik áldozatkészen küzdenek az emberi jogokért. És ők alkotják a mozgalom igazi erejét. A hírnév gyakran a véletlen szülötte, kis ügyeket is magasba emelhet, de a társadalmi szükségszerűséget a résztvevők együttesének cselekedetei tükrözik. Mindegyikük személyiség, noha kevesen ismertek közülük. Sokan úgy élik le az életüket, hogy nem is lesznek azok, pedig minden erejüket és tehetségüket az emberi jogok védelmének ügyébe fektették. És a családjuk úgyszintén. Még a mi disszidens köreinkben is: ismerjük Ginzburgot, Mikola Rügyenkót és másokat, de mit tudunk feleségükről? A családomról beszélve, föl akartam hívni a figyelmet általában a disszidensek családjára: gyakran ugyanolyan szenvedéseket és sanyargatásokat kell elviselniük, mint azoknak, akik táborokban, börtönökben és zárt intézetekben sínylődnek. Napjainkban feleségek, anyák és gyerekek kezdik megismerni ugyanazt a sorsot, mint mi, szeretteik szenvedésein át, a megtorlások által, amelyeknek ők maguk az áldozatai. Segítsétek őket. Barátaimról beszéltem nektek: kérlek benneteket, segítsétek, támogassátok őket, terjesszétek küzdelmük hírét.

Európai napló - I

Egy Romániában élő magyar
politikai gondolkodó feljegyzései
az 1978-as esztendőből